

Քուսան- Տաճար,	Գրասենյակ	Ցրտադե- տութիւն.	Այլ մասն անուններ.
260. Տրայիանուս պո- լիս.	"	"	Սէլինիսի.
261. Գերմանիկոս պո- լիս.	"	"	Էրմենէք.
262. Կղանգիւս պոլիս	"	"	Մուստ.
263. Կելենդերիս.	"	"	Կիլանդերիս.
264. Անիմալիս.	"	"	Խաւմուր.

ԻԳ. ԽԱՆՏԻՔ

265. Համամաշէն.	Օսմ.	Համէնէ.
266. Ռիզու.	"	Ռիզէ.
267. Աթէնք Եւքսի- նէաս.	"	Աթինա.
268. Արտաշէն.	"	Էսկի Թարազուզան.
269. Ռփիս.	"	Օֆ.
270. Սուսուրմիսիս.	"	Սիւրմիէնէ.
271. Արդասիս.	"	Արդաստ.
272. Կոզանց.	"	Ճինիկիդաբլէ.
273. Նասիս.	"	Գի. միւշիանէ.

ԻԴ. ԱՂՈՒԱՆՔ

274. Ենիսի.	Ռուս.	Լահէն.
275. Բեխ.	"	Բեքաշիթ.
276. Քամրէճան.	"	Քիւրէճի.
277. Շաքէ.	"	Շաքի.
278. Ռասան.	"	Կուսի.
279. Ռաբարան.	"	Արիշին.
280. Բալտասիան.	"	Քարաճա, Ռաբասար.

ԻԵ. ԱՏՐՊԱՆՔԱՆՔ

281. Գանձակ.	Պրուս.	Կապիբալլէ.
282. Դաւաբէ.	"	Թաւթէ Սիւլէյման.
283. Թաւրիդ.	"	Թէպրիդ.
284. Մարազա.	"	Մարազա.
285. Գիւշալլան.	"	Գիւշալլէ.
286. Պինապ.	"	Պինապ.
287. Սերաւ.	"	Սերավ.

ՄԱՐՏԻ ԳԵՐԱՆՆԵՐԻ ԶԱՆՈՒՄՆԵՐԸ

Ե. ԴՆԵՒ-ԱՅԻՐ:

(Հարստեմեմարտ):

145 թ. Թուրքերը եւ խաղաքները արշաւեցին Բաբել-արաբից եւ կոտորեցին մուսլիմներին մեծ բազմութիւն Հայաստանում:

147 թ. Աստարիան խաղաղութեամբ թուրքաց զորհանդերով՝ յարձակեցաւ մուսլիմներին վերայ Հայաստանում, գերեց մուսլիմներին եւ քրիստոնեաներին մեծ բազմութիւն եւ մաս. Տփղիսի՝ Մանուսուր ուղարկեց թուրքերի հետ պատերազմելու Ջաբրայիլի ի. Եանճանի եւ Հարբի. Արգունլահին,

որոնք ճակատեցան Թինամու հետ, սակայն Ջաբրայիլ մեծ կորստով փախաւ, իսկ Հարբ սպանեցաւ:

162 թ. Եղեղ ի. Աւսայր Սուլայմի սպասաւկեց Կարնայ զաւառը, աւարի առաւ եւ տիրեց երեք ամրոցներին:

163 թ. Մահդին զրեց իւր որդի Հարունին ամրոց Մաշքերի, Ատրպատականի եւ Հայաստանի վերայ կառավարէլ, նշանակելով նորա մաս հարկերի վերակացու Ջաբիս ի. Մուսային, իսկ (այլ) զործերի վերայ՝ Եանճան ի. Խալիդ ի. Բարմակին:

172 թ. (Հարուն) ալ-Ռաշիդ յետ կոչեց Եղեղ ի. Մազեադ ի. Ջադիին Հայաստանեց եւ (նորա փոխարէն) նշանակեց երբեք վերայ իւր եղբայր Օրայդալահ ի. Մահդին:

178 թ. Վալիդ ի. Թարքի Տաղլիբին արշաւեց Միջագետքեց, մտաւ Հայաստան եւ պաշարեց խալիթ 20 օր:

182 թ. Խաղաղաց խաբանի դուստրը տարւեցաւ (կնութեան) Գադլ ի. Եանճանի մօտ Պարտաւ, ուրնա մեռաւ: Նորա ուղեկիցեցեր վերագարման նորա հօր մօտ եւ պատմեցին նորան, թէ դուստրը սպանեցաւ խաբախութեամբ:

183 թ. Խաղաղաց խաբանի դուստր (մահան) պատճառով արշաւեցին Բաբել-արաբից, յարձակեցան մուսլիմներին եւ քրիստոնեաներին վերայ եւ գերեցին աւելի քան 100.000 մարդ, երկրին հասուցանելով չ'ըլած աղէտ: Այնժամանակ Ռաշիդ զրեց Եղեղ ի. Մազեադին Հայաստանի վերայ, յանձնելով նորան նաեւ Ատրպատական. իսկ իսուզայմա ի. Խաղիմին ուղարկեց Մծբին՝ Հայաստանի բնակիչներին օգնութեան: Նոցա երկուքով արտաքսեցին խաղաքներին եւ վերաշինեցին աւերածը:

185 թ. Պարտաւում մեռաւ Եղեղ ի. Մազեադ ի. Ջադի Շայրանի, որի տեղ կառավարեց Ասադ ի. Եգիդ:

205 թ. Մամուն զրեց իսա ի. Մուհամեդ ի. Աբի խալիդին Հայաստանի եւ Ատրպատականի վերայ կառավարէլ:

209 թ. Մամուն նշանակեց Ալի ի. Սադաքան, որ Ջուրայթ կը կոչէր, Հայաստանի եւ Ատրպատականի վերայ:

235 թ. Մուսափալիլ յանձնեց իւր որդուն՝ Ջուրայթ Մուսապիմ Քիլահին խորասան իւր չըլակայիք հանգերն, Տարաբիստան, Ռայ, Հաւաստան, Ատրպատական եւ պարսից զաւառները:

236 թ. Մեռաւ Աբու Սայիդ Մուհամեդ ի. Խուսթի ալ-Մուսուլի, որ կ'իշխեր Հայաստանի եւ Ատրպատականի վերայ: Մուսափալիլ նշանակեց նորա որդի Խուսթին հօր տիրած երկրներին վերայ:

237 թ. Հայաստանի բնակիչք յարձակեցան իրենց կառավարիչ Խուսթ ի. Մուհամեդի վերայ եւ սպանեցին նորան:

237 թ. Ալի ի. Եանճան հայլը մեռնարկեց մի մեծ արշաւանք Յունաց զէմ:

238 թ. Ալի ի. Եանճան հայլը արշաւեց Յունաց զէմ:

1 Ջարնակութիւնն՝ խութեցոյ յարձակումը իւսուփի վերայ, որպէս եւ Տփղիսի առումը՝ բառացի քաղաքն է Տարաբից (տե՛ս վերեւ):

1 Տե՛ս «Հանգէս Ամսօրեայ», 1908, 4-5:

248 թ. Ալե ի. Եսհեա հեռացաւ Ասորիքի սահմանագլխից եւ Նշանակեցաւ կառավարիչ Հայաստանի եւ Ասորպատականի վերայ:

254 թ. սպանեցաւ Բուդա ալ-Շարաբի:

256 թ. Իսա ի. Շէյխ մեկնեցաւ Ասորիքից եւ Նստաւ Հայաստան կառավարիչ:

261 թ. Մուստափը Նշանակեց իւր որդի Զաֆարին, որ Մուֆափազ իւսաւլահ կը կոչէր, Ասորիքի, Միջագետքի, Մասուլի եւ Հայաստանի վերայ:

269 թ. Մեռաւ Իսա ի. Շէյխ ի. Սալել Հայրանի, որ կ'իշխէր Հայաստանի եւ Դիարբեկի վերայ:

280 թ. Հալփաթի՝ ամին լուսինը խաւարեցաւ. առաւօտեան մութը պատեց եւ ծածկեց Գուինի բնակիչներին եւ աշխարհը: Նոյն ժամանակ բարձրացաւ սեւ հողմ (եւ տեւեց) երեք գիշեր՝ շարունակ: Երեք գիշեր կը զղզէր երկբաշարժը. քաղաքը կործանեցաւ, միայն մօտ Տարիւր տուն ազատեցան: Երկրաշարժը ապա կրկնեցաւ հինգ անգամ եւս. աւերակների տակից դուրս հանած մեռաւների թիւը Տարիւր յիսուն հազար էր:

285 թ. Մուստափը Նշանակեց Մուհամմադ ի. Աբի-Ն-Սալին կառավարիչ Ասորպատականի եւ Հայաստանի վերայ, որ տիրեց (այս) երկրներին:

304 թ. Հայաստանի եւ Ասորպատականի վերայ կառավարիչ էր Իսուփ ի. Աբի-Ն-Սալ:

315 թ. Գումուսաուք՝ արշաւեց ծանր յոյն զօրքով Գուին քաղաքի վերայ, ունեցով իւր հետ յարձակման (բաշթի) եւ քարանդե (անվանի) մեքենաներ, նաեւ հրանոցներ Գուինի վերայ: Գումուսաուքը նստած էր բարձր գահի վերայ, եւ թէ իւր զօրքի վերայ կ'իշխէր. Նորա հետ միացան երկրի բնակիչներից ընտիր ռազմիկներ: Թշնամին բարձրացաւ. քաղաքի պարսպի վերայ, նորա մէջ ծակեց եւ մտաւ քաղաքը. Գուինի ժողովուրդը՝ եւ զօրքը արիւրաւոր ճակատեցան թշնամու հետ, այնպէս որ մուսլիմները յաղթեցին, իսկ յոյնները դուրս ելան քաղաքից, կորցնելով մօտ տասն հազար մարդ:

316 թ. Գումուսաուքը բազմաթիւ յոյն զօրքով արշաւեց Հայաստան եւ պաշարեց Նյաթ, որի բնակիչք խաղաղութիւն հաստատեցին նորա հետ: Մեկնելով քաղաքից նա հեռացրեց ջամիից ամբոնը՝ եւ նորա փոխարէն խաչ կանգնեցրեց: Արդեն

եւ այլ քաղաքների (մուսլիմ) ժողովուրդը ահաբեկ թողեց իւր բնակատեղիքը եւ զաղթեց Բաղդադ՝ օգնութիւն խնդրելով ամիրապետից. սաւայն եւ ինչ առանց օգնութեան:

Նոյն (= 316) թուին Մալաթիա եկան 700 յոյն եւ հայ (վարպետներ) տապաւնեցնելու եւ բռնեցնելով (ղնեւած), գործ պարելու պատրուակով. բայց յետոյ յայտնի եղաւ, որ Մալեհ՝ հայը (Տուրոսի) լեռնաքերէ՝ պեճը՝ նոյա տեղ առեց քաղաքում մնալու համար, երբ Գումուսաուքը Մալաթիա պաշարեց, նոքա յանձնեցին քաղաքը նորան, իմանալով այս բանի մասին՝ բնակիչք կոտորեցին նոյա եւ խնցին նոյա ինչքը:

319 թ. Իբն Գիրանիի՝ եւ յոյն Հայաստանի գաւառների այլ հայ (իշխան) միմեանց հետ թըղթակցելով մէկը միսին գրգեցին արշաւել իսլամի երկրների վերայ եւ խոտուացան միմեանց օգնել: Եղին ծանր զօրքով շուք եւ աւերեց Բերկերի՝ եւ իսլամի գաւառները նոյա շնչակալիւք հանդերձ, կոտորեց մուսլիմներից մեծ բազմութիւն եւ շատերին գերի վարեց. Այս գոյժը բերեց Իսուփ ի. Աբի-Ն-Սալին՝ Ասորպատականի կառավարչի՝ սուրհանդակը աղողութեամբ. Աբի-Ն-Սալ (որի հետ միացան բազմաթիւ կամաւորներ) մեծ զօրքով գիմեց Հայաստան, ուր նա հասաւ Բաւազան ամրին, յարձակեցաւ ինն Գիրանիի եւ նորա նիգալակիչների երկրի վերայ, կոտորեց բնակիչներին եւ աւարի առաւ նոյա գոյժը: Իբն Գիրանի ամրացաւ իւր ամրոցում: Զօրքը ոգնեւորած կոտորեց հայերից մեծ բազմութիւն, այնպէս որ՝ առաւձ են՝ սպանաւորների թիւը 100.000 էր. սակայն Աստուծոն է յայտնի:

Սալիկ ի. Համան (որին Մուստափա ամիրապետը Նշանակել էր Մուսուլի, Դիար Բաթրայի եւ յոյն սահմանագլխի վերայ) գիմեց Մալաթիան, ուր էին բազմաթիւ յոյնք, եւ հայ Մալեհ՝ զուգուր, նոյա հետ միասին Բանի ի. Նաֆիւ, Մուստափի զօրապետը, որ քրիստոնէութիւն էր ընդունել եւ յունաց հետ (համաձայն) էր: Երբ նոքա Սալիկի մերձնայուր լուրս առան, քաղաքից դուրս ելան, երկու կրելով, թէ մի գուցէ Սալիկը քաղաքի պատամբը գնդի հետ նոյա գէմ են եւ թէ բնակիչք կարող են նոյա վերայ յարձակել, եւ նոքա կը կորչեն. ուստի նոքա թողին քաղաքը, ուր մտաւ Սալիկ եւ զրեց այստեղ մի կառավարիչ:

326 թ. Ասորպատականի տիրեց Լաշարի ի. Միդիւր. . . . Երշաւելով Հայաստան՝ մինչ երկրի բնակիչք անհոգ էին՝ նա յարձակեցաւ նոյա վերայ, կողպտեց, աւարի առաւ, գերեց եւ վերագործաւ կողպտուով Զաւազան՝ նա բնակեցաւ Անանի (?)

1 Մահմադականաց տառերովը ամսան է:

2 Թովմա Արծուրի (ՊՏՏ ԿԼ Ի.Բ. յիշում է այս երկրալստի 883 թ. Մարտի, որդի Ալուրի, թագաւորութեան երրորդ տարին. Եւ ասի լինել թիւ մարգկանն ապաւանդելով ի շարժմանը՝ ոգի առաւ եւ քան հոգի Զարմանակ էն ապա, որ նման ահաւոր երկրաշարժերից յետոյ, որոնք հիմնովին կործանեցին երկու հայ մայրաքաղաք, թէ Արաւազաւոր եւ թէ Գուինից ոչ մի հետք չէ մնացել:

3 — Domesticus. յոյն արեւելեան գաւառների կառավարաց անվանքը:

4 Ռազմական մեքենա, որի պաշարութեան տակ թշնամին կարողանում է մտնելով պաշարում քաղաքի պարսպի պերիպերին:

5 Իմամ մուսլիմ բնակիչք ի բաց առնելով Հայերին:

6 Միքիւր, մահմադական այգթաթան ամիրանը:

1 Մեհե?

2 Բնագրի բառից բայ՝ ենթադրելու է Տորոս լեռների pylae armeniacae կոչուած անցքը: Նոյն յիշում է հեղինակը նախագոյն եւս գիրք Ը. էլ 122:

3 Գերմանի կամ Գերմանի, որդի Ալուրի իխնանց իշխանի. հմմտ. Թովմա Արծուրի ՊՏՏ:

4 Բարբ բնագրի Բեղեք գրութիւնն հարկաւ սխալ է:

5 Գոթար եւ որովհ թէ ոչ կէտագործ եւ թիւ թէ ապաւանդած անունն ապա հայերեն Բիւն անուն է հասկաւաւելու:

Հայի գաւառում, որ նորան ընծաներ տուեց՝ իւր անձը եւ իւր երկիրը նորանից ապահովելու համար. նա համաձայնեցաւ: Ապա հայը դարան մտաւ այսուսեղ մի նեղանցքում եւ հրամայեց Հայերից ոմանց Լաշիկարի իրերից գողանալ եւ նեղանցքը բերել, նոքա կատարեցին (հրամանը): Խմանալով այս բանի մասին Լաշիկարին ձորալաւ շապպեց հինգ մարդով (այնտեղ) եւ տեսաւ դարանաւորներին. սոքա զուրա ելան նորա դէմ եւ սպանեցին նորան իւր ուղեկիցներին հետ: Նորա զորքը հետեւեց նորան, բայց տեսնելով նորան իւրայիններով սպանուած՝ վերադարձաւ եւ ընտրեց իրեն առաջնորդ նորա որդի Լաշիկարիտանին:

Չօրքը ապա վճռեց՝ չուել դէպի Աբարաւ-ձին՝ (այս տեղին յայնկոյս Մասիսի է գտնուում), իրենց ընկաւտեղները ամրացնել (?) եւ՝ հետեւելով իրենց հետեւեցին՝ վերադառնալ ապա Թարմ՝ (?) Հայի գաւառը: Առնելով այս լուրը Թարմ՝ մարդիկ դրեց նեղանցքներում, որպէս զի նոքա քարեր նստին թշնամու վերայ եւ արգելին նորան անցնել. նոքա սպանեցին (թշնամուց) մեծ բազմութիւն, միայն քեւրը ապրեցան, որոնց թւում Լաշիկարիտան, որ իւրայիններով գնաց Մոսուլ՝ նախիւր Դաւուլի ի. Համադանի մաս:

330 թ. Արապատական քուրդ Դայսամ ի. Իրաւհիմի իշխանութեան տակ էր. նա խնուփ ի. Աբիւ-Սալի ընկերն էր:

Մարգպան գնաց Արապատական. Դայսամ գիմեց նորա դէմ, եւ երբ նոքա բախմամբ միմեանց հանդիպեցան, Դայսամ անցաւ մարգպանի կողմը, որին հետեւեցին բազմութիւ հարկատու քրդեր: Մարգպան ապա յարձակեցաւ Դայսամի վերայ, որ իւր սակաւութիւ ընկերներով փախաւ Հայաստան եւ պաշտպանութիւն գտաւ Հաջիբ՝ ի. Դիրանիի մօտ՝ նոցա փոխադարձ սիրոյ պատճառով:

341 թ. Դայսամ քրդերից բազկացած զնդի հետ փախաւ (Արապատականից) Հայաստան, որի իշխանը նորան իրենց աւարից ընծաներ ուղարկեցին... Ապա Դայսամ մնաց Սալմասում: Ապստամբների գործից պրծնելով մարգպանը վերադարձաւ Արապատական. երբ նա մօտեցաւ Դայսամին, վերջինս թողեց Սալմաս եւ գնաց Հայաստան ի. Դիրանիի ի. Հաջիբի մօտ՝ նոցա փոխադարձ շաւա-տարութեան պատճառով: Մարգպան դրեց ի. Դիրանիին՝ ձերբակալել Դայսամին, սակայն նա մերժեց. բայց ապա՝ երկնելով մարգպանից՝ ձերբակալեց նորան: Այն ժամանակ մարգպան հրա-մայեց ի. Դիրանիին՝ Դայսամին նորա մօտ ուղարկել: Ի. Դիրանի այս եւս մերժեց. բայց յետոյ կա-րեւոր համարեց նորան արձակել: Երբ ի. Դիրանի) Դայսամին արձակեց, մարգպան կուրացնել տուեց

1 Jakut անուանում է Աբարա թին (أبارا طين)
տեղի ինչ Պարգպատական:

2 Բնաբուժ Թարմ բայ, այլ օրինակում՝ Թարմ
بدر, Թ. ի. Թ. է սղաւաղած Թարմ արցունքի մաս:
3 Բնաբուժ է-ձի ۱ جاجا և զգուր և 2-ձի جاجا

— Գաղկի սրգի Դերանի:

նորա աչքերը եւ գրեց նորան բանալ: Մարգպանի մահից յետոյ նորա ընկերներից մէկը՝ երկիւղ կրե-լով, որ Դայսամից կարող է շարքը հասնել՝ սպա-նեց նորան,

346 թ. Հայաստան կը կառավարէր Ժառու-տան ի. Հարմիզան (?), որ ի մօտ ուներ տիրել երկրին:

353 թ. Սայֆ ալ-Դաւլաի ստրուկ Նաջմ գնաց Միսֆարիքին՝ եւ (այնտեղից) գիմեց Հայաս-տան, որի մեծագոյն մասին տիրած էր մի ոմն արաբ Աբիւ-Վարդ անաւմը: Նաջմ պատերազմեցաւ նորա հետ, սպանեց նորան եւ առաւ նորա ամբողջները, եւս խլաթ, Միսկիկերտ, Մուշ եւ այլ գաւառ-ները, իւր ձեռքի տակ անելով Աբիւ-Վարդի գոյ-քերի մեծ մասը, ապա նա պատամբեցաւ Սայֆ Դաւլաի դէմ... Վերջինս արշաւեց նորա վերայ պատերազմելու՝ նորա պատամբութեան եւ ան-հնազանդութեան համար. բայց մինչ նա Միսֆա-րիքին հասաւ, Նաջմ փախստեամբ ապրեցաւ նորա ձեռքից: Սայֆ Դաւլա տիրեց նորա գաւառներին եւ ամբողջներին, որս նա խլած էր Աբիւ-Վարդից:

459 թ. յոյն թագաւորը զօրք ուղարկեց Մեկազիկերտ, (որ Հայաստանի գաւառներից մէկն էր), որ պաշտեց քաղաքը, նեղեց նորա մէջ բնակ-ւող մուսլիմներին եւ տիրեց նորան ուժով եւ բռն-նութեամբ:

(Հարան-իսի):

Բ. ՆԱԱԼԱԹԵԱՆՑ

Ե Զ Ո Ւ Ս Ր Ն Ս Կ Ա Ն

Ո Ւ Ն Ո Ց Գ Ո Ր Ո Ր Ո Ր Ո Ր Ո Ր Ո Ր

(Հարան-իսի):

Գ Լ Ո Ւ Ն Զ.

Այն քաղաքն է Բանաստեղծ-ի-ն-ն-ը:

61. Միեւնոյն օրը զտղան ալ հան-դիսաւոր զգեստաւորումով կը պատրաստեն իրեն զինալ: Ցանեղեցը անոր փեսայական հայաւը կ'օրհնէ, զպիւնելը կ'երեւցէ շարա-կաններ, եւ հրապարակաւ բարեկամը կը հագցնեն անոր լաթերը. իւրաքանչիւր կտոր հագցնելէ առաջ երեք անգամ կը դարձնեն անոր շուրջը ընելով. «Աստուած շնորհաւոր անէ. Աստուած շնորհաւոր անէ. շնորհաւորն Աստուած անէ:» Ամենէն վերջ՝ տղուն հայրը ճակատը համաւերելով կը դնէ գլխարկը անոր գլուխը, եւ այդ վարկիներէն տղան «Թագաւոր, կը կուգի, կամ՝ Թագաւորն: Մէջքը սուր մը

1 Մարտիրոսաց քաղաք:

2 Հնոց Մանասազիկերտ: Istaxri տալիս է Մանա-կերտ ۱۱۱۱۱ ۱۱۱۱۱: